

УДК 351.741(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.1.62>**А. В. Коваленко**

доктор юридичних наук, професор,
заступник начальника
Департаменту превентивної діяльності
Національної поліції України,
полковник поліції

М. Ю. Романов

доктор філософії в галузі права,
старший науковий співробітник НДЛ з проблем запобігання
кримінальним правопорушенням факультету № 3
Донецького державного університету внутрішніх справ

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ: РОЛЬ І МІСЦЕ ПОМІЧНИКА СУДДІ

У статті проаналізовано роль і місце помічника судді в роботі органів судової влади в Україні крізь призму організаційно-правових засад реалізації права на судовий захист осіб і громадян України та запропоновано низку теоретичних і практичних положень.

Автори підкреслюють, що зазначений аналіз наукових позицій учених і дослідників, а також нормативно-правового забезпечення інституту організаційно-правового забезпечення реалізації права на судових захист, а також визначення ролі та місця помічника судді в цьому процесі свідчить про те, що вказаний суб'єкт прямопропорційно пов'язаний із швидкістю, доступністю та ефективністю проведення судового засідання, що відповідно свідчить про необхідність подальшого удосконалення вказаного інституту.

Підкреслюється, що взаємопов'язаність інституту організаційно-правового забезпечення з таким суб'єктом, як помічник судді, полягає в тому, що останній є окремим учасником організаційно-аналітичного процесу судочинства, хоч і не здійснює відправлення правосуддя самостійно, оскільки ця функція прямо покладена на суддю безпосередньо.

При цьому, автори вказують, що судовий захист, як інститут забезпечення дотримання прав і свобод людини і громадянина, перш за все, полягає в можливості (як формальній так і фактичній) на звернення кожного громадянина чи особи до органів судової влади, з метою розв'язання проблемних питань чи поновлення, на її думку порушених прав.

На думку авторів, перспектива подальших наукових пошуків полягає в потребі аналізу шляхів організаційно-правового гарантування інституту захисту прав і свобод людини і громадянина в діяльності органів судової влади, в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні.

Ключові слова: засади функціонування, принцип, право на захист, помічник судді, суд, судоустрій, безпека, сутність, зміст.

Актуальність тематики. Питання забезпечення прав і свобод людини і громадянина, перш за все актуалізується в умовах глобальних безпекових загроз і потребує додаткового опрацювання з урахуванням поточних реалій. Судовий захист прав і свобод людини і громадя-

нина є найбільш ефективним і чи не єдиним способом поновлення порушених прав, що в свою чергу зумовлює потребу надання комплексної характеристики всім без виключення структурним компонентам відповідного інституту та пошуку шляхів оптимізації його діяльності, релевантно із сучасними потребами.

Інститут помічника судді є загальноохоплюючим і таким, що пронизує всю судову вертикаль й забезпечує реалізацію правозахисної функції держави, що втілюється в провадженні судової діяльності та відправленні правосуддя українськими суддями. Водночас, на нашу думку актуальним є аналіз ролі та місця помічника судді в системі організаційно-правового забезпечення реалізації права на судовий захист в Україні, оскільки ці підвалини прямопропорційно впливають на можливість та спроможність держави підтримувати правопорядок і забезпечувати права і свободи людини і громадянина.

При цьому, сучасні безпекові тенденції, стрімкі трансформаційні процеси Українського законодавства та перспектива входження України до Європейського Союзу, що супроводжується необхідністю адаптації національного законодавства відповідно до актів права Європейського Союзу, зумовлюють утворення нових правових реалій, що перш ніж бути врегульованими у нормативно-правовий спосіб, повинні знайти своє відображення та розгорнуте тлумачення в науковому просторі.

Метою статті є теоретико-правова характеристика ролі та місця помічника судді в системі організаційно-правових засад забезпечення реалізації права на судових захист. Це, в свою чергу, зумовлює необхідність вирішення таких дослідницьких завдань: 1. Надати коротку характеристику поняттю та сутності правового статусу загалом і помічника судді в Україні, зокрема та охарактеризувати поняття й сутність механізму адміністративно-правових засад забезпечення реалізації права на судовий захист; 2. З'ясувати роль та місце помічника судді в системі організаційно-правових засад забезпечення реалізації права на судових захист; 3. Узагальнити опрацьований матеріал і надати низку пропозицій і зауважень, щодо нинішнього правового становища відповідної юридичної категорії, а також перспективи подальшого дослідження.

Об'єктом статті виступають суспільні відносини, в сфері функціонування судоустрою в Україні.

Предметом дослідження є роль і місце помічника судді в системі організацій-

но-правових засад забезпечення реалізації права на судових захист.

Виклад основного матеріалу статті.

З метою визначення ролі і місця помічника судді відносно адміністративно-правового забезпечення судового процесу та відповідно захисту прав людини і громадянина в суді, необхідно охарактеризувати низку доктринальних правових категорій, що перш за все базують на собі основне поняття та явище судоустрою, як феномена державної влади та окремої інституції.

Сьогодні, в умовах переосмислення ролі та значення посади помічника судді у процесі здійснення правосуддя, і судді, і державні діячі погоджуються з думкою про те, що професія помічника судді є не просто технічним засобом організаційного забезпечення діяльності судді, а набуває рис самостійного правового інституту [1]. Дослідники зазначають, що право на судовий захист є одним із фундаментальних прав людини в умовах соціальної та правової держави. Як відомо, суд є найбільш універсальним юрисдикційним органом, уповноваженим здійснювати захист прав та свобод [2, с. 349-350]. Таким чином, необхідно підкреслити, що помічник судді суду будь-якої інстанції, перш за все, є тим суб'єктом, що забезпечує реалізацію права на судовий захист всіх людей і громадян, що звернулися до суду за допомогою та вбирає в себе ті координаційні повноваження, що прямопропорційно співвідносяться з забезпеченням підготовки та безпосереднього проведення судового засідання, а також дотримання принципу паритетності прав і обов'язків всіх сторін учасників судового процесу.

Науковці стверджують, що діяльність помічника судді є суто організаційною за змістом, тобто вказаний суб'єкт не впливає на сам процес правосуддя, виконуючи відносно нього підготовчі завдання [3, с. 159]. Водночас, крізь призму того, що організаційно-правовими засадами функціонування в їх загальному розумінні є вихідні та юридично зафіксовані закономірності організації та впорядкування процесів забезпечення належної діяльності чи функціонування будь-чого [4]. Таким чином, помічник судді, як суб'єкт, що не впливає на процес правосуддя,

проте здійснює організаційний його супроводження та забезпечення, а також попередньо готує інформаційно-аналітичні матеріали для кожного конкретного судді, відіграє чи не найважливішу роль в системі реалізації організаційно-правових засад функціонування судів, всіх без виключення інстанцій, що в свою чергу прямопропорційно співвідноситься із забезпеченням дотримання прав і свобод людини і громадянина в загальному розумінні та права на судовий захист зокрема.

А. Іванищук відносить до кола складових елементів правового статусу правосуб'єктності, професійні завдання, зобов'язання і права щодо організації розгляду справ і судового процесу загалом [5, с. 200]. Право на судовий захист багатьма дослідниками та в словникових джерелах характеризується як спосіб захисту прав, свобод і законних інтересів учасників суспільних правовідносин. При цьому дослідники зауважують, що здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, суд забезпечує захист гарантованих Конституцією України та законами прав і свобод людини і громадянина [6, с. 29]. Відповідно, для того щоб втілити в життя право на судовий захист держава зобов'язана гарантувати ефективний організаційно-правовий механізм та чіткий алгоритм дій кожного окремо взятого громадянина та людини, що звертається за допомогою та розв'язанням виниклої проблеми чи відновленням порушеного права до суду. Роль і місце помічника судді в даному контексті, полягає в необхідності всебічного дослідження суттєвих обставин справи та підготовці, на основі цього, необхідних для прийняття рішення по суті інформаційно-аналітичних матеріалів у тому числі юридичного аналізу окремих законодавчих норм та роз'яснень щодо них, що можуть міститися в різних джерелах права.

Практики та науковці також підкреслюють, що низка обов'язків, які віднесені до компетенції помічника судді, в першу чергу безпосередньо та прямопропорційно пов'язані з якістю роботи судді [7]. Водночас, право на захист у суді дуже тісно пов'язується із діяльністю суду загалом, а також забезпеченням безперерв-

ності роботи судової гілки влади, а в світлі цього, І. Дашутін наголошує, що право на судовий захист – це передбачена законодавством можливість фізичних та юридичних осіб захищати свої права в судах загальної і конституційної юрисдикції. Це право слід розглядати двояко: з одного боку, як одне з конституційних прав людини в державі нарівні з іншими політичними, економічними, соціальними й культурними правами, а з іншого – як право, що закріплює спеціальний механізм захисту всіх без винятку вищезначених прав [8, с. 12]. Таким чином, можливо підкреслити, що право на судовий захист будучи не ефемерним механізмом, а чітко регульованою процедурою структурно пронизаною змістом безперервності, має бути реалізованим за ініціативи конкретної людини і громадянина поза будь-якими обставинами. Помічник судді, в даному випадку, будучи одним із суб'єктів забезпечення проведення судового розгляду тієї чи іншої судової справи зобов'язаний докласти всіх організаційних зусиль для безперешкодного своєчасного та успішного його проведення.

О. Радченко водночас стверджує, що помічник судді функціонально виконує високоінтелектуальні завдання, пов'язані з аналітикою, дослідженням та вивченням справ, законодавства, яке постійно змінюється, відслідковує документацію, пов'язану з провадженнями в справах [9, с. 15]. Водночас, справедливим буде підкреслити, що право на судовий захист як міжнародно-правова категорія, забезпечується серед інших і Загальною декларацією прав людини, де зазначається, що кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом [10]. Таким чином, можна обґрунтувати висновок про те, що рівень кваліфікації помічника судді, як суб'єкта організаційної діяльності судового процесу та діяльності суду загалом, має бути досить високим, оскільки стрімка європейська інтеграція України та динамічні законодавчі трансформації вимагають від зазначеного суб'єкта відповідної релевантної працездатності.

Попередньо зазначалось, що контроль, що має зовнішньо інституційний характер є найбільш незалежним і ефективним, а враховуючи повноваження судової гілки влади, що здебільшого визначаються Конституцією України та Законом України «Про судоустрій і статус суддів», самостійність відповідної інституції аргументується її правовою природою та є гарантією дотримання прав і свобод людини і громадянина [11]. Зазначені обставини також формують підвалини забезпечення визнання будь-яких доказів допустимими, перш за все в кримінальному провадженні, оскільки зміст і сутність відповідного інституту, як зазначає В. Дрозд полягає в необхідності дотримання законних прав і свобод людини і громадянина в судовому процесі [12]. Натомість, нами підкреслюється, що контроль за діяльністю помічника судді, щодо виконання ним організаційних функцій та завдань здійснюється керівником апарату суду та безпосередньо самим суддею помічником якого є така особа, що чітко вказує на високий ризик неефективності здійснення та реалізації відповідного процесу, що тягне за собою перспективу визнання такої діяльності недопустимою. Перш за все, слід підкреслити, що сам суддя не може об'єктивно оцінити рівень виконання завдань свого помічника, оскільки є прямо зацікавленим у ньому, а натомість, керівник апарату суду в свою чергу не має необхідного рівня інформування про діяльність того чи іншого помічника судді та його конкретні здібності, щоб здійснити відповідну управлінську та координаційну функцію.

О. Лавренова та Я. Сандул, підкреслюють, що попри системне оновлення нормативної бази, що регулює правовий статус помічника судді, правовий статус помічника судді все ще потребує додаткового нормативного врегулювання, оскільки залишається відкритим питання щодо доцільності віднесення посади помічника судді до патронатної, а не державної служби, недостатньо регламентовано інститут «додаткового помічника», питання здійснення помічником судді повноважень секретаря судового засідання, а також досить дискусійними видаються окремі положення

щодо оплати праці помічника (зокрема, щодо надбавок) та додаткової відпустки [13]. З цього приводу, І. Жаровська стверджує, що доступ до правосуддя як складова доступності права охоплює досить широкий спектр заходів та засобів, які забезпечують можливість особі або іншому суб'єкту безперешкодно звернутись до органів правосуддя та отримати захист свого права [14, с.11]. У спосіб забезпечення функціонування всіх суб'єктів, що дотичні до організації судового процесу, на нашу думку, і забезпечується принцип безперервності здійснення правосуддя та, відповідно, зміст доступу до нього. Саме тому інститут помічника судді є надзвичайно важливим в контексті організаційно-правового забезпечення функціонування суду в цілому та конкретного судді в окремих випадках.

І. М. Осика, охарактеризувавши функції помічника судді, зазначив, що завданнями помічника судді є складання для судді проектів документів, підбір законодавства та судової практики, необхідних для розгляду суддею конкретної справи, ознайомлення учасників процесу з матеріалами судових справ, підготовка матеріалів для розгляду в суді тощо [15, с. 17]. В. Попелюшко зазначає, що доступність до правосуддя є не лише вихідною характеристикою та правом громадянина й людини, а виступає інституційним принципом діяльності відповідної гілки влади, котра в силу власних можливостей і визначеного правового підґрунтя, зобов'язана від імені України, вирішувати певні правові делікти [16, с. 13]. Відповідно, слід підкреслити – від того на скільки швидко та ефективно конкретний помічник судді підготує проект необхідного документа чи здійснить підбір законодавства, залежить ефективність та швидкість судового розгляду.

Ще про одну проблему в системі правового статусу помічник судді зауважує О. Овсяннікова, котра підкреслює особливості прийняття на роботу та звільнення помічника судді, акцентуючи увагу на тому, що його звільнення проводиться, хоча і за поданням судді, але здійснюється за наказом керівника апарату суду, а такий порядок призначення на посаду

є незвичним для патронатної служби, оскільки патронатного службовця приймає на роботу його безпосередній патрон [17, с. 31]. І. Мокрицька зазначає, що доступність правосуддя є невід'ємним атрибутом правової держави. У цьому розумінні, чітке і недвозначне законодавче врегулювання суспільних відносин, що пов'язані з правами особи, є необхідною передумовою додержання відповідних прав, а в разі їх порушення – запорукою санкціонованого та регламентованого державою захисту [18]. Таким чином, на нашу думку, конкретні організаційні підвалини, пов'язані з забезпеченням функціонування помічника судді, як суб'єкта організаційного забезпечення здійснення судом свої повноважень та обов'язків проявляються в новому світлі та потребують подальших наукових пошуків і шляхів оптимізації та удосконалення.

Подібну позицію обґрунтовує також К. Куценко, котрий звертає увагу, що керівник апарату суду немає права самостійно здійснювати добір кандидатів на посаду помічника судді, такі повноваження закріплені виключно за суддею, а тому судді належить вирішальна роль у доборі і звільненні помічників [19]. О. Шило попередньо звертала увагу на тому, що особливе місце у розвитку держави посідає суд як єдиний орган державної влади, основним призначенням якого є здійснення правосуддя. Проте погляд на правосуддя виключно як на вирішення судом справи по суті в сучасних умовах вже не може бути визнаний таким, що відповідає ролі суду в демократичній державі [20, с.203- 206].

Висновки. Отже, зазначений аналіз наукових позицій учених і дослідників, а також нормативно-правового забезпечення інституту організаційно-правового забезпечення реалізації права на судових захист, а також визначення ролі та місця помічника судді в цьому процесі свідчить про те, що вказаний суб'єкт прямопропорційно пов'язаний із швидкістю, доступністю та ефективністю проведення судового засідання, що відповідно свідчить про необхідність подальшого удосконалення вказаного інституту. При цьому, взаємопов'язаність інституту організаційно-пра-

вового забезпечення з таким суб'єктом, як помічник судді, полягає в тому, що останній є окремим учасником організаційно-аналітичного процесу судочинства, хоч і не здійснює відправлення правосуддя самостійно, оскільки ця функція прямо покладена на суддю безпосередньо.

При цьому, судовий захист, як інститут забезпечення дотримання прав і свобод людини і громадянина, перш за все, полягає в можливості (як формальній так і фактичній) на звернення кожного громадянина чи особи до органів судової влади, з метою розв'язання проблемних питань чи поновлення, на її думку порушених прав. Крім цього, перспектива подальших наукових пошуків полягає в потребі аналізу шляхів організаційно-правового гарантування інституту захисту прав і свобод людини і громадянина в діяльності органів судової влади, в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні.

Список використаних джерел:

1. Круглий стіл : «Помічники суддів в Україні : вітчизняні реалії та європейські перспективи». URL: www.viaduk.net/
2. Костюк В. Л. Правосуб'єктність у трудовому праві: проблеми теорії та практики: монографія. К.: Видавець Карпенко В. М., 2012. 460 с.
3. Куйбіда Р.О. Реформування правосуддя в Україні : стан і перспективи : монографія. Київ : Атіка, 2004. 195 с.
4. Romanov, M., Vasylynychuk, V., Grytsyshen, D., Melnyk, O., & Denysiuk, D. (2021). Organizational and legal framework for the functioning of the National Police investigation units. *Amazonia Investiga*, 10(45), 120-130. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2021.45.09.13>.
5. Іванищук А.А. Адміністративно-правове забезпечення судової влади : монографія. Херсон : Гринь Д. С., 2015. 443 с.
6. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: «Укр.енцикл.», 1998. Т.5. П-С. 2003. 736 с.
7. Посада помічника судді – престиж чи відповідальність. URL: <http://www.vaas.gov.ua/news/posada-pomichnika-suddi-prestizh-chividpovidalnist/>
8. Дашутін І. В. Правове регулювання судового захисту трудових прав громадян: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.05. Х., 2008. 20 с.

9. Радченко О. М. Помічник судді суду загальної юрисдикції : шляхи удосконалення правового статусу. Судова система в Україні. 2014. № 3 (36). С. 11–16.
10. Загальна декларація прав людини: Декларація ООН від 10.12.1948. Голос України від 10.12. 2008. № 236.
11. Романов М. 2021. Організаційно-правові засади судового контролю, прокурорського нагляду та взаємодії з громадськістю в діяльності підрозділів дізнання Національної поліції України. Право і суспільство. 2021. № 5. С. 224-231. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.5.30>.
12. Визнання доказів недопустимими в кримінальному провадженні: аналіз слідчої практики крізь призму судових рішень: монографія / В. Г. Дрозд, В. В. Бурлака, Л. В. Гаврилюк та ін.; Харків. нац. ун-т внутр. справ; Держ. наук.-досл. ін-т. Київ: 7БЦ, 2021. 420 с.
13. Лавренова О. І., Сандул Я. М. Окремі аспекти правового статусу помічника судді. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2019 № 38. DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2019.38.46>
14. Жаровська І.М. Доступність права: теоретико-правові проблеми: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / І.М. Жаровська ; Нац. юрид. акад. ім. Я.Мудрого. Х., 2006. 20 с
15. Осика І. М. Статус помічника судді місцевого загального суду у світлі положень нового Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Вісник Вищої ради юстиції. 2010. № 4. С. 6–18.
16. Попелюшко В.О. Функція захисту в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та прикладні проблеми: автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / В.О. Попелюшко ; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. К., 2009. 38 с.
17. Овсяннікова О. О., Стафійчук О. С. Проблемні аспекти правового статусу помічника судді. Право і суспільство. 2018. № 2. Ч. 2. С. 29–33.
18. Мокрицька І. Я. Доступність правосуддя як шлях до забезпечення права на судовий захист у кримінальному процесі: науково-теоретичний аспект. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. №1(11). URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n1/15miynta.pdf>
19. Куценко К. Д. Особливості правового статусу помічника судді в адміністративному і цивільному судочинстві. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. 2021. № 3(95). С. 163-171. URL: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.95.163-171>
20. Шило О. Судовий захист як вид державного захисту прав і законних інтересів людини в правовій державі. Вісник Академії правових наук України. 2006 р. №2 (45). Х. : Право, 2006. С. 203-213.

Kovalenko A. V., Romanov M. Yu. Organizational and legal principles of ensuring the implementation of the right to judicial protection: the role and place of the judge's assistant

The article analyzes the role and place of a judge's assistant in the work of judicial authorities in Ukraine through the prism of the organizational and legal foundations of the implementation of the right to judicial protection of individuals and citizens of Ukraine and proposes a number of theoretical and practical provisions.

The authors emphasize that the specified analysis of the scientific positions of scientists and researchers, as well as the regulatory and legal support of the institute of organizational and legal support for the realization of the right to judicial protection, as well as the determination of the role and place of the judge's assistant in this process indicates that the specified entity is directly related to the speed, accessibility and efficiency of the court session, which, accordingly, indicates the need for further improvement of the specified institution.

It is emphasized that the interrelationship of the institution of organizational and legal support with such a subject as the judge's assistant is that the latter is a separate participant in the organizational and analytical process of the judiciary, although he does not administer justice on his own, since this function is directly assigned to the judge directly.

At the same time, the authors point out that judicial protection, as an institution for ensuring compliance with the rights and freedoms of a person and a citizen, first of all, consists in the possibility (both formal and actual) for every citizen or person to appeal to the judicial authorities, with the aim of developing solving problematic issues or restoring, in her opinion, violated rights.

According to the authors, the prospect of further scientific research lies in the need to analyze the ways of organizational and legal guarantee of the institution of protection of the rights and freedoms of man and citizen in the activities of judicial authorities, under the conditions of the legal regime of martial law in Ukraine.

Key words: principles of functioning, principle, right to defense, judge's assistant, court, judiciary, security, essence, content.